

Af Varde og Hjertings Historie.

Ved Overretssagfører Arne Sundbo, København.

Toldvæsen og Skibsfart.

I Aaret 1651 genoprettedes Varde Toldsted, efter at det havde været nedlagt i et Par Menneskealdre (siden 1591), og fra Nytaar 1871 ophævedes Varde Toldinspektorat. Toldinspektøren og Toldkassereren erstattedes af en Toldforvalter. Tre Aar efter ($\frac{1}{7}$ 1876) blev Esbjerg et selvstændigt Tolddistrikt. Disse godt 200 Aar betegner et Afsnit af mere end almindelig Interesse. Det var en Tid, hvori Landet og Regeringen atter og atter lagde Planer til og gjorde Forsøg paa at skabe en stor Vestkystskibsfart og endelig med *Esbjerg* fik Held af Forsøget.

Ribe havde i Middelalderen været den store, alt-
overvældende Handelsstad, hvor ogsaa Skibsfarten blomstrede. Det var den Gang den eneste Havn paa Vestkysten, som senere Hjerting og Esbjerg efter hinanden blev det. Men fra Reformationstiden gik *Ribe* tilbage, og da Skibene blev større, duede en Landstad som *Ribe* ikke til Havneby. Før de store Krige i det 17de Aarhundredes Midte tænkte Regeringen derfor alvorligt paa at lægge en stor Havn og Stapelstad ved Ribes gamle Havneplads *Listerdyb*, men Krigene forhindrede Planens Udførelse.

Efter Fredsslutningen i 1660 havde Regeringen

ingen Penge, men Trangen til en Stapelplads og Havn paa Vestkantens Jærnkyst var stadig lige levende. Atter og atter ser man Beklagelser over, at København, der efter 1660 af Enevælden fik al Handel forærende, ikke kan forsyne Vestkysten, ja næppe nok Midtjylland med de faa og fattige udenlandske Varer, som Byerne den Gang skulde bruge, og at Vestkystbyerne ikke selv har Raad til at udruste de nødvendige store Skibe og selv hente Varerne i Udlandet. Sejladsen fra København til Vestjylland var endnu i det 17de og 18de Aarhundredes Begyndelse farlig for de ret smaa Skibe, man da havde, og de slette Landeveje var daarlige og dyre Samfærdselsmidler. Det fremhæves som betænkeligt at give København de store Handelsrettigheder, netop fordi Vestkysten og i det hele Jylland da ikke vilde faa tilstrækkelige Forsyninger, især ikke Salt til de betydelige Fiskerier. Salt var en stor og meget brugt Vare i de Tider.

Der var paa Vestkysten kun Havnene ved Ribe, Varde og Ringkøbing — Limfjorden var jo lukket den Gang — og Ringkøbing havde paa Forhaand gode Chancer. Ribe gik fra Begyndelsen ud af Konkurrencen. Men af sig selv og fordi *Hjerting* laa bekvemst, voksede der hurtigt en forholdsvis betydelig Skibsfart op her ved Vardes Havneplads. Fra gamle Dage (det er vel fra Midten af det 16de Aarhundrede) havde der ved Hovedpladsen for de store Fiskerier i Vester Herred, i *Ho* og *Oksby*, været en Del Handel og Skibsfart. Fiskerne havde paa Trods af Kongebud og Privilegier for Varde og Ribe vænnet sig til selv at sejle deres Fisk til Husum og Hamborg. Denne Handel og Skibsfart, der fra første Færd havde samlet sig om *Hjerting* som den bekvemteste Plads paa

Fastlandet (Vester Herred var lidt afsides), voksede i Slutningen af det 17de Aarhundrede meget stærkt*, og de tre Fjerdedele af Jyllands Byer fra Lemvig, Viborg og Horsens til Fredericia, Kolding og selve Ribe forsynedes hele det 18de Aarhundrede igennem over Hjerting med Kramvarer fra Hamborg og Holland. For en stor Del smugledes Varerne ind til Hjerting og Omegn. Ringkøbing, den eneste Konkurrent af Betydning, sejlede hurtigt agter ud og endte med selv at hente sine Varer i Hjerting. Nymindegab duede ikke.

Hjerting blev saaledes Vestkystens eneste Havn. Dens Fordele fremfor de andre var uomtvistelige, og da Skibene blev saa store, at de ikke om Vinteren kunde trækkes op paa Land, havde Hjerting ogsaa det vigtigste af alt for et Skibsfartssted: den gode Vinterhavn. I Læ af *Fanø* kunde de Skuder, der om Sommeren troligt og med Livsfare kravlede langs Marskens Kyst og mellem Smaaøerne til Hamborg og Holland efter Varer**, roligt lægge sig i Vinterleje. Der var Læ for alle Storme.

Hurtigt blev Skibsfarten omkring Hjerting, Ho og Oksby saa stor, at Regeringen ikke kunde tvinge den ind til nogen Købstad. Varde var lige saa ubehjælp-

* Da en dansk Hjelpehær paa 7000 Mand 1689 skulde sendes til England, blev den dog ^{18/10}—^{4/11} 1689 udskibet paa *Hvoiding Nakke* ved *Ribe*, lige som Kronprins *Christian* 1662 rejste over *Ribe* til Udlandet. (Nyt hist. Tidsskr. I, S. 504).

** I *Jyske Saml.*, 3 R., 5. Bind, 5. Hefte, fortæller en Horsenskøbmand, *Rasmus Tøxen*, om de aarlige Rejser, han 1737—51 gjorde med Skib fra Hjerting til Holland. Det synes at fremgaa deraf, at Skipperne i Reglen sejlede i Flok, i hvert Fald paa Hjemrejsen, og oftest langs Kysten, hvorfor Rejsen til Tider varede 3 Uger og ved Modvind maatte afbrydes undervejs.

som en Landstad som Ribe, og den 28. Juli 1688 fik Skipperne i Hjerting, Ho og Oksby derfor det *Privilegium paa at drive Sejlads*, som de i godt et Aarhundrede havde taget sig selv — i Kraft af Hensigtsmæssighedens Lov; og saa betydelige Forventninger knyttedes der siden til Hjerting som Stapelplads, at Tanken om at gøre det til Købstad og give det økonomiske Begunstigelser tidligt var fremme og først faldt, da Esbjerg Havn byggedes.

Ved Plakaten af 4. September 1680 blev *Hjerting Toldsted for Studeudførselen*, Landets eneste og meget vigtige Eksport, og 1692, da Toldforpagter *Edvard Kruse* organiserede Toldvæsenet, flyttedes som en naturlig Ting *Varde Toldsted til Hjerting*. Ja, saa stor Lid satte man til den lille Landsbyhavn, at da København 1726 fik Monopol paa Oplag af (d. v. s. Monopol paa Handel med) de eneste virkelig brugte udenlandske Varer, *de 4 Species* (Vin, Brændevin, Salt og Tobak), blev det ved kgl. Resolution af 17. April 1727 paalagt de københavnske Købmænd at oprette et Filial-Oplag i Hjerting, det saakaldte *Vesterjydske Oplag*. Købmændene i København havde erklæret, at den eneste Plads, der kunde være Tale om for et saadant Oplag, var *Hjerting*.

Det vesterjydske Oplag blev imidlertid en Fiasko som hele den københavnske Monopolordning, og denne ophævedes allerede ved Plakat af 13. December 1730. Her i Vestjylland havde de store Smuglerier gjort Monopolet fuldstændig værdiløst, og Oplaget maatte 31. Januar 1731 afhænde saa godt som hele sin første Forsyning ved offentlig Auktion i Varde, hvor Varerne med Undtagelse af Saltet laa. Saltet laa i Hjerting, og blev solgt ved Auktion der.

Og dog var man stadig klar over Hjerthings Fortrin saaledes, at da der 1746 var Kvægsygdom i Holsten, og de hollandske Studeopkøbere derfor ikke kunde *drive* Studene til Holland, valgte man (som for Resten i det samme Tilfælde 1717) Hjerting som Udskebningssted. Det Aar sendtes 10,178 Stude over Hjerting til Holland.

I 1760'erne begyndte *Fanøs* Skibsfart at tage til, efter at Fiskeriet var blevet en Brøkdæl af, hvad det havde været før, og efter at Fannikerne økonomisk var blevet bedre situerede, siden de 1741 var blevet Selvejere. Samtidig begyndte en hidtil uset Udvikling for dansk Handel og Skibsfart i det hele („den danske Handels Empire“), og skønt *Fanøs* Skibsfart først kulminerede et lille Hundrede Aar senere, voksede den overordentlig stærkt i Aarene 1770—1800.

Fanø, især Nordby, havde fra først af naturligt søgt til Hjerting som Basis for Sejladsen, skønt Fanø fra Arilds Tid (1282) hørte under Ribe Toldsted, og efter et Forsøg (Reskript 20. Maj 1786) paa at organisere Fanø som et næsten selvstændigt Tolddistrikt med en Toldbetjent i Nordby og en i Sønderho, lagde man (Reskript 21. Maj 1791) Nordby under Hjerting og Sønderho under Ribe.

Varde Toldsted udi Hjerting, som dets officielle Navn var siden 1692*, blev saaledes til Dels Rammen om den store Fanø Skibsfart i det 19. Aarhundrede. Fra 1822 (kgl. Resolution 24. Maj 1822) blev baade Varde Toldsted, Fanø og Ribe paa Grund af Toldinspektøren i Varde, *Johan Georg Lybeckers*, Drikfældighed lagt under Bestyrelse af Toldinspektøren i Ribe,

* I Toldlovens Lister over Toldsteder hedder det (første Gang 1732): *Varde og derunder Hjerting*.

og man tænkte alvorligt paa at gøre det hele til et Toldsted. 1842 (Plakat 15. December 1842) ophævedes dette Forhold imidlertid, og hele Fanø lagdes da under Varde. Endelig flyttedes Toldstedet, hvis Tyngdepunkt nu laa paa Fanø, ikke i Hjerting, 1846 (Plakat 10. Oktober 1846) tilbage til Varde, som allerede ved Ordningen 1842 havde faaet delvis Toldstedsret. I Hjerting blev ansat en Toldoppebørselskontrolør, der 1. Juli 1874 flyttedes til Esbjerg samtidig med, at Fanø og Esbjerg udskiltes som et nyt Tolddistrikt.

Hermed endte to Hundrede Aars Drømme om Hjertings Storhed, efter at Forsøget paa ny Studeudførsel 1847—60 var mislykket, og den berømte Landingsbro, der byggedes 1852, var ødelagt af Havet den 31. Januar 1862.

Eller maaske rettere: I Esbjerg virkeliggjordes da to Aarhundreders Drømme. Thi Esbjerg var allerede efter 10 Aars Forløb Danmarks næststørste Eksporthavn*.

Fanø, der ikke i Tide gik fra Sejlskibene og anskaffede de moderne Dampere, maatte ligeledes overgive sit Bo til Esbjerg.

I Hjerting, der fra gammel Tid var Pladsen for *Vardes Studeudførsel* og Omegnens *Handel med Jydepotter* (sorte Potter), herskede der hele det 18de Aarhundrede igennem et rigt Liv i Skibsfartssæsonen. 1720 anlagde et Interessentskab af Mænd i Ringkøbing og Hjerting et Tranbrænderi og sendte 1720—58 hvert Aar et Skib (1727—34 to Skibe) paa Robbefangst (Sælhundefangst) i Nordishavet. Fra 1748 sendte desuden Købmand *Jens Rasmussen Rahr*⁸⁾ i Ribe, der

* Se Artiklen om Esbjergs første 10 Aar af Toldforvalter V. Hassing i *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, Bd. 24, (1886).

iøvrigt 1742 havde købt over Halvparten ($\frac{1}{12}$) af Tranbrænderiet, sit eget Skib paa Robbefangst fra Hjerting. Han anlagde senere et Tranbrænderi i Nordby og drev Sælfangsten derfra. Hans Enke fortsatte til 1795, da Farten ikke mere betalte sig.

Paa *Fanø* drev et „*islandsk Selskab*“ (af Fannikere) siden 1771 Fiskeri og Handel paa Island, og fra 1790 udsendte et *grønlandsk Selskab* paa *Fanø*, ledet af Købmændene *Christen Strandbygaard* og *Bertel Kolvig* i Ringkøbing, 2 Skibe om Aaret paa Robbefangst. Dette Selskab maatte dog likvidere allerede 1800 og solgte sine Ejendele paa Auktion 18. Marts 1800, men *det islandske Selskab* fortsatte stadig*.

Den gamle *Studeudførsel* over Hjerting standsede først med Aaret 1778. 1780 udførtes endnu et enkelt Par og 1786 en Del, men det var dermed uigenkaldelig forbi. Ellers havde med Undtagelse af enkelte Aar Studeflokkene stadigt hvert Foraar søgt til Hjerting, hvor de hollandske Opkøbere havde Skibe liggende til at hente dem.

Varde Toldsted før 1651.

Varde havde sin Stortid fra Slutningen af Middelalderen til de store Brande 1551 og 1590 (se Fra Ribe Amt 1914, S. 252). Det fik Købstadprivilegier August

* Dette Selskab havde Oplagsret, da Varerne al Tid indførtes til *Fanø*, Aaret før de tidligt om Foraaret sejledes til Island.

^{26/10} 1798 fik Skibsrheder *Niels Jakobsen*, Nordby, Privilegium paa at holde Oplag af Husholdningsvarer (Købmandshandel). Han havde ^{9/10} 1782 faaet Bevilling paa Kroen i Nordby og ^{10/10} 1793 det første Privilegium paa Færgefarten mellem Strandby og *Fanø*. *Jakobsen*, der var Strandingskommissionær i ca. 35 Aar, døde 14. Juni 1815, 66 Aar gl. Det er ham, *C. Dalgas* (se Fra Ribe Amt 1914, S. 770) omtaler saa rosende. .

1442 og har altsaa den Gang været betydelig, skønt Ribe i lang Tid søgte at holde Varde nede.

Allerede 1368 træffer vi Varde i Opkomst som Handelsby, og Ribe, der den Gang var enevældig paa Vestkysten, prøvede af et godt Hjerte at kvæle Opkomlingen. Da en Ribekøbmand, *Henrik Andersen*, ved den Tid fik Penge til gode hos *Klaus Limbek* og hans Sønner, *Henneke* og *Ulf*, og for denne Fordring fik Pant i Tolden i Ribe, benyttede han Lejligheden til at kræve indsat i Pantebrevet (af $\frac{6}{7}$ 1368), at *Limbek'erne*, der da (formentlig til 1395) regerede i Varde Len, skulde virke for, at der intet blev *udført til Søs* af Varer fra Ringkøbing og *Varde*⁴). *Henrik Andersen* døde allerede Aaret efter, men han har sikkert handlet paa hele den ripensiske Handelsstands Vegne, da han fik den omtalte Bestemmelse ind i Pantebrevet. En Forfatter (*P. Frost*: Ringkøbing) fortæller da ogsaa, at en Forordning 1384 forbød al Udførsel fra *Varde* og Ringkøbing. Forordningen $\frac{80}{9}$ 1425 bestemmer, at „det med Sejladsen i Vesterhavet skal forblive som hidtil“, hvad ogsaa tyder paa Særbestemmelser for Ribe til Vardes Skade.

Varde var alligevel ved 1500 blevet en betydelig By, der, som Toldregnskaberne fra Ribe⁵) viser, drev stor Studehandel og hvis Købmænd, som Købmændene i de andre store Byer, kunde laane Kongen Penge⁶). (1517: 400 rhinske Gylden, 1518: 140 Gylden). Vardes mest fremragende Handelsmænd var den Gang Borgmester *Christen Nielsen* og *Marquard Nielsen* († 1525); den sidste grundlagde $\frac{10}{9}$ 1520 Varde Hospital (et af Landets ældste). De nævnes begge 1505 og 1520, da de betalte Told af Stude, som de udførte.

Men Varde ikke alene udførte Stude. Vi ser⁵⁾ ogsaa Købmændene der i Byen paa den Tid sælge Klæde til Dronning *Christine*, som havde Ribe Told til Indtægt. Ribe Klædekræmmere var endda omkring 1500 berømte. 1518 indlod Borgmester *Christen Nielsen* og Varde By sig endogsaa i Strid med det mægtige Ribe, der 1492 havde faaet Ret til at handle paa alle Byers Markeder. Striden endte først 1539 med et delvist Nederlag for Ribe, der for Fremtiden kun fik Lov at komme paa 2 af Vardes 5 Markeder⁷⁾.

Varde, Ribe og Ringkøbing har fra gammel Tid haft Eneret paa at købe Fiskene paa de store vestjyske Fiskerier, og 1548⁷⁾ fik de et Kongebrev paa denne Ret. Af et Kongebrev fra Februar 1551⁸⁾ ses det, at Varde og Ribe og Ringkøbing desuden havde Ret til at *handle med Fiskene i alle Landets Byer*. Kongebrevet befaler Odense og Middelfart, der vilde tage mere i Afgift af Ringkøbing end andre, at respektere denne de tre Byers Ret. Netop med Hensyn til den Afgift (Told mellem Provinserne), Kongebrevet taler om, synes desuden *Varde* og Ribe at have haft særlige Privilegier. Thi i et gammelt Haandskrift⁹⁾, rimeligvis fra Korsør, med forskellige Optegnelser, bl. a. om Adelens Tilnavne, findes en Notits:* „Efterskrevne Købstæder de er *toldfri* efter Privilegier, fremfarne Konger dem givet har“, og deri nævnes for Jylland: Ribe, Kolding, Wejle og *Waart*.

Toldafgifterne, der er udledet af Kongens Ret til Jorden, saa vidt ikke andre ejer den (bl. a. Købstæ-

* *Resen* fortæller i sit utrykte Atlas (1677), at Varde 1592 fik Ret til at handle, hvor de vilde, med Nabobyer og Landboere, og at Byen 1515 havde faaet tilstaaet et Løbælte paa 2 Mil omkring Byen (der menes vel Byens Privilegieret af ¹⁷/₁₁ 1515).

derne) og deraf følgende Eneret til al Handel paa denne Jord, er gamle. Ældst er *Studetolden*, men ogsaa *Sandtolden* (Fiskerens Afgift af Fisk for at benytte Kongens Sande, Strandbred) gaar helt tilbage til Middelalderen. Lige saa *Sisen**, Accise af Øl og Vin, de første udenlandske Varer, der brugtes i det brede Lag.

I Varde fik saaledes 1514¹⁰) Borgmester *Christen Nielsen* og Byfoged *Oluf Nielsen* Kvittering for den Told, 110 Mk. 10 Sk., han der i Byen har oppebaaret paa Kongens Vegne. Dette ret betydelige Beløb er vist Tolden af indført Salt til Fiskeriet. Thi i en Optegnelse¹¹) af Kansler *Claus Gjordsen* († 1532) opføres for Varde By: 100 Mark Byskat og Tolden af frisisk Salt. Disse Afgifter blev før Kong *Hans' Død* (1513) anvist hans Dronning *Christine* († ⁸/₁₂ 1521) til Enkepension. Hendes Regnskaber viser, at hun har faaet Byskatten, men ikke Salttolden. *Sandtolden* hørte til Varde Len, der var bortforlenet til andre.

Ogsaa Byskatterne viser imidlertid, at Varde paa den Tid var en betydelig By. Skatten er den samme som Koldings, og Ribe og Aalborg sættes kun til det dobbelte (200 Mark).

Nogen Told i moderne Betydning udover Salttolden (*Studetolden* opkrævedes i Ribe) er vist først paalagt i Varde 1554**, da Regeringen opdagede, at der

* ¹/₁₀ 1529 udnævntes en *Matis Hansen* til By- og Siseskriver i Varde. (Reg.)

** Ringkøbing var i hele denne Periode Toldsted. Dette indskærpedes ²⁴/₁₀ 1599, og vi har for Ringkøbing Udnævnelser for en sammenhængende Række Toldere, indtil 1660 al Tid en af Borgmestrene. 1552 nævnes *Ivar Nielsen* som Tolder (var Borgmester 1546, Søn af tidl. Borgmester *Niels Jensen*, † 1532). *Ivar N.*, døde 1587, hans Svigersøn, *Frederik Busch*, fik Udnævnelse som Tolder

var opstaaet en ret betydelig Skibsfart paa Varde, og derfor lagde baade Ud- og Indførselstold paa Havnene der omkring efter den Toldrulle, der blev brugt ved Udførsel fra Ribe. Hver By havde sin Rulle og de store Handelsbyer i Reglen de højeste Satser og de fleste Poster. 1554, 11. Januar, skrev Kongen altsaa til Varde: „Vi *Frederik den Anden* hilser eder os elskelige Borgmestre og Raadmænd udi vor Købstad Varde med Gud og vort Raad! Vider, at vi er kommen udi Forfaring, hvorledes at vor og Kronens Told og Rettighed forsømmes og underslaas som burde at gives af hvis Vare, som ind- og udføres af de Havne, som bruges der til eders By og besynderligen til *Graadyb Havn**. Det er derfor befaleet Lensmanden paa Riberhus, *Jesper Krafse*, at have Tilsyn med Havnene og paalægge Tolderen der sammested at oppebære paa vore Vegne slig Told og Rettighed af alle de Handelsvarer, som *ud-* og *indføres* af forne *Graadyb*

²/₁₂ 1589, *Silvester Bieske* ²⁴/₇ 1603, *Jens Olufsen* ²/₂ 1627, *Mogens Olufsen* ¹/₂ 1646, *Herman Hage* ¹⁵/₂ 1661, *Niels Eskelsen* ¹²/₁₀ 1666, hans Broder, *Mikkel Eskelsen*, ²/₁₀ 1673, *Søren Villumsen* ¹⁸/₉ 1680, *Johan Mack* ¹⁴/₁ 1682, *Elias Larsen* ¹/₁ 1696, *Jørgen Sørensen Jelling* ²¹/₁ 1699.

Elias Larsen var gift med en Datter af *Rasmus Andersen* til Søgaard paa Holmsland, der blev Amtsskriver ²⁶/₂ 1670 (fra ¹/₁ 71) over Lundenæs-Bøvling Amter, og efterfulgtes ²³/₁₁ 1699 af *Lars Pedersen Heldvad* (Titel af Amtsforvalter ²⁵/₉ 1705, † 1736).

I Ringkøbing betales før 1611 ingen Smaatold, men der udskibedes hele Aarhundredet igennem hvert Aar Stude fra Byen.

* *Graadyb Havn* = Hjerting. Meningen er, at der i *Graadyb Havn* er indført mest, og at der derfor havde været betalt mest i Told. Jeg slutter, at Tolden først nu blev paalagt, deraf, at der ikke er Tale om Straf, at en Toldrulle (Ribes) indføres, og af Udtrykkene („forsømmes“).

Havn og andre Havne derhos, ligesom det udgives af hvis Vare, der *udskibes* for vor Købstad Ribe“.

Denne Told, *Smaatolden*, opføres¹¹⁾ 1607—09 for Varde med kun tre Satser: 1 Td. Rug 1 Sk., 1 Td. Salt 1 Sk., 1 Svin 1 Sk., medens Ribe den Gang opførtes med en stor Række Poster og vel samme Sats for Rug, men 2 Sk. for et Svin og endnu højere Told for Salt. De tre Varesorter har naturligvis den Gang været Vardes vigtigste Udførselsartikler. 1607 siges Tolden desuden kun at gælde for Indbyggerne (det vil vel sige: for Udførsel). Ribe Told gjaldt baade Indbyggere og Fremmede.

Det nævnte Kongebrev af 1554 taler om „*Byens Havne*“*, og et Kongebrev af 4. April 1589 taler⁸⁾ om „*Byens Strømme*“ (Søterritorium). Ribe havde allerede 1282 faaet Bevilling paa sine „frie Strømme“, der omfattede Forstranden og Havnene ved List, Mandø og „andensted udenfor Ribe“, c: bl. a. Fanø, men en saadan Bevilling kendes ikke for Varde, der dog havde en Landstads (Viborgs) Privilegier, men Bevillingen har vel eksisteret. Thi i Kongebrevet 1589 hedder det, at „Borgmester og Raad i Ribe og *Varde* har beklaget sig, hvorledes mange udlændiske Købmænd og Skippere begiver dennem ud for deres Byer og ikke alene fri (gratis) bruger *deres Byers Strømme*, medens og hos Bønderne paa Landsbyerne mod deres Stads Privilegier køber Øksen, Svin og andet, Fisk og

* En Havn er blot et Sted, hvor Skibene kan ligge i Læ for Storm og Sø. De kan da ogsaa losse og lade ved Hjælp af Lægttere, der løber helt op paa Strandbredden. Løvrigt sejlede Skibene her i Vestjylland, hvor Forskellen paa Ebbe og Flod er stor, selv op paa Stranden ved Flod og ladede og lossede ved Ebbe; saaledes Øksenskiibene baade ved Ribe, Varde og Ringkøbing.

Kvæg, og driver stort Landkøb, menige Byernes Indbyggere til stor *Forprang*** . Brevet udsteder derfor Forbud derimod.

Tolden opkrævedes i Varde i lang Tid af Byfogden, der lige som alle andre kongelige Fogder havde Pligt til at paase, at intet ulovligt ind- og udførtes. Dette gjaldt især *Strandfogderne*. 1614 siges det udtrykkeligt, at Strandfogden ved Sønderside (Ho og Oksby) fik sit Fiskeskib frit for Sandtold „for Strandfogderi“ og for at paase, „at intet ulovligt ind- og udføres“. Der var en Strandfoged i Hjerting og *ved hvert Fiskerleje*. Han udnævntes af Lensmanden og lønnedes med Fritagelse for Sandtolden.

1579 fik Byfogden, *Jens Christensen*, i Varde imidlertid særlig Udnævnelse som Tolder, hvad sikkert bl. a. tyder paa, at Vardes Skibsfart nu var bleven ret betydelig. Hans Bestalling⁸⁾ lyder saaledes:

Jens Christensen, Borger i Varde, fik Brev paa at skulle være Tolder sammesteds, ut sequitur (som følger):

Vi Frederik den Anden etc. gør alle vitterligt, at vi nu haver tilskikket og befalet og med dette vort aabne Brev tilskikker og befaler denne Brevviser *Jens Christensen*, Borger udi vor Købstad Varde, at være vor Tolder der sammesteds, saa vel *der for Byen* (o: i Graadyb Havn, Hjerting), som ved *Sønderside Havn* og *Skallingkrog*** , paa vore Vegne at skulle oppebære hvis Told og Sise, som os og Kronen tilkommer af allehaande fremmede Købmandsvarer og Gods, som indføres eller udføres der udi Havnene, deslige af Vin, Pryssing (Øl fra Danzig), Hamborger-Øl og anden fremmed Drik, som bør at fortoldes og forsises, og skal han aarlig

* Forprang = Køb forinden Varen kommer til Torvs i Byen. Købstæderne havde Eneret paa Køb og Salg af Landvarer. Enhver maatte dog købe til eget Forbrug.

** *Skallingkrog* er den lille Indskæring mellem Skallingen og Halvøen foran Ho. En Bæk dér hedder endnu Havnegrøft. *Sønderside* er Stranden mellem Ho og Oksby (ved Ho Bugt).

derfor gøre os god Rede og Regnskab og udi alle Maader derudinden vide og ramme (at fremme) vort Gavn og Bedste.

Thi forbyder vi alle, ihvo de helst er eller være kan, Indlændiske og Udlændiske, som med fornævnte Gods, Vare og Drikke til forne Varde eller omkringliggende Havne hænder at komme, herimod at bryde deres Bunker (stuede Last) eller noget Gods, Vare at opskibes eller udføres, hvoraf os nogen Rettighed kan tilkomme, førend de forne *Jens Christensen* paa vore Vegne haver fornøjet, hvis Rettighed os deraf bør og tilkommer.

Findes nogen derimod at gøre, skal de have forbrudt, hvis de haver med at fare, og tilmed straffes som vedbør.

Actum Antvorskov Kloster, den 2. Martii 1578.

Jens Christensen har ingen Løn faaet som Tolder udover mulige Sportler. Men som Byfoged fik han ved et Brev, dateret Dagen efter, anvist en Tiendedel af Sagefaldet (Politikassens Indtægter) og blev fritaget for Skat, Hold, Vagt og anden borgerlig og Byens Tyng. Aaret efter fik han endogsaa under $\frac{14}{2}$ 1579 bevilget en Fjerdedel af Sagefaldet.

Jens Christensen har imidlertid ikke levet længe efter den Tid. 1583 nævnes Jens Pedersen som Byfoged. Hverken han eller nogen af de følgende Byfogder havde Udnævnelse som Tolder.

Christensen vakte ikke idel Tilfredshed som Tolder. *Ho og Oksby* Indbyggere, der altsaa allerede paa den Tid har drevet *Skibsfart og Handel*, klager over, at han havde paalagt en Told, der ikke betaltes noget andet Steds i Riget, og Kongen gav $\frac{4}{10}$ 1578 Tolderen Befaling til, at der ikke maatte opkræves mere end sædvanligt. Ogsaa Købmændene i *Husum*, der synes den Gang at have haft hele Vesterherreds og Vardes Søgning, klagede over Christensens høje Told-satser; men den $\frac{18}{6}$ 1579 skrev Kongen til Lensmanden, at den Klage vilde han ikke tage sig af.

Det var vel en gammel Bestemmelse (fra 1545), at Øksne kun maatte udføres gennem Ribe og *Kolding*; men naar Lovene den Gang blev gamle, glemte man dem, og ved Lov 20. Juli 1589 blev det derfor paany bestemt, at Øksne kun maatte udføres fra enkelte Byer, nemlig *Ribe, Kolding, Assens, Rødby* og *Nysted*.

Varde har, som det fremgaar af den nedenfor citerede Forordning fra 1591, drevet Studeudførsel fra selve Byen. Hvornaar denne Udskibning er begyndt, er usikkert, men 1554 ser vi Ringkøbing faa Tilladelse for et Aar til at udskibe Øksne. Ringkøbing var den Gang — til Søs — lidt foran Varde, men Vardenserne er fulgt efter, og lidt efter lidt er Udskibningen bleven Sædvane.

Nu blev den altsaa standset, og ved Forordningen af 27. Februar 1591 om Hestetolden *ophævedes Varde Toldsted og henlagdes til Ribe*. Det hedder derom i Forordningen:¹²⁾

Sammeledes hvo, som udskiber Øksne (hvad var forbudt!) *eller anden Del*, hvoraf os og Kronen *den store Told* bør og tilkommer for *Varde, Sønderside, Vesterside, Skallingkrog, Hjertingland* og anden Steds* deromkring udi nogen Havne, da skal de det tolde hos Tolderen udi vor Købstad *Ribe*, før end de det skiber, saafremt de derover ikke vil have forbrudt alt, hvis de have med at fare, og derover stande os og Kronen til Rette.

Byen havde den Gang netop (^{9/10} 1590) gennemgaaet en Ildebrand, som lagde Størsteparten af den i Aske, saa det har været en haard Modgang for den, der lige havde mistet Retten til Udførsel af

* Da *Niels Krag* 1609 byggede Agerkrog, fik Bønderne i Skadst Herred (Tegn. 28. Juni 1609) Ordre til hver at køre 1 Læs Tømmer og Sten fra *Sjelborg Land* (Hostrup Sogn), hvor hans Skib laa.

Øksne*, nu ogsaa at blive berøvet Toldstedsretten. Det var en ringe Trøst, at den $\frac{10}{8}$ 1590 for et enkelt Aar havde faaet Tilladelse⁸⁾ til at udskibe Øksne.

Denne Ret til Øksenudskibning fik Byen** vel igen ved et Kongebrev af 5. Maj 1617¹⁸⁾, dog bestemtes det, at Tolden som tilforn skulde betales i Ribe. $\frac{16}{4}$ 1623 tillødes det¹⁹⁾ alle Byer at udskibe Øksne.

Smaatolden, som stadig betaltes i Varde, var imidlertid vokset fra en ringe Afgift til en ret betydelig Told. Dêt begyndte med, at der $\frac{10}{4}$ 1611 i Anledning af Kalmarkrigen udstedtes en ny Toldlov med ret høje Satser, og skønt den atter ophævedes $\frac{19}{6}$ 1613 ved Krigens Slutning, indførtes den igen $\frac{1}{8}$ 1615 til Dækning af Udgifterne til den nyoprettede nationale Hær. 1621—22 opgives¹¹⁾ Smaatolden i Varde til $191\frac{1}{2}$ Daler, men var Aaret efter kun 77 Daler. Den var 1624 bortforpagtet til *Villum Hansen* i Ribe for 65 Daler. Han havde ogsaa Ribe Smaatold i Forpagtning, men den gav han 250 Daler for i aarlig Afgift. Den $\frac{3}{2}$ 1625 blev Smaatolden overladt til de

* Øksenkøbmændene i Ribe, Varde og Ringkøbing var myndige Folk, der 1651 endog indlod sig paa Forhandling med Hollands Generalstater, som havde paalagt Danskerne en særlig Afgift (Frigelt) paa 16 Styver af hver Okse, vel for at Hollænderne kunde faa Privilegium paa Handelen med Stude. Generalstaterne maatte love de vestjyske Øksenkøbmænd at afskaffe Frigelt'en igen. Dateret Waarde, 11. December 1652 (Indlæg til D. Kanc) androg Købmændene dog om Kongens Intervention, da de ikke vilde risikere at føre Studene til Holland og saa komme til at betale Afgiften paany. Hollænderne maatte — som de fremhævede — jo uden Afgift købe Stude her i Landet.

** Varde synes dog ogsaa i Ribe selv at have udført deres Øksne. 1616 nævnes saaledes paa Ribe Rhed 2 Varde Skibe, der skulde hente de Varde Øksne. (Ribe Program 1842, S. 34.)

skaanske Krigskommissærer til Dækning af Militærudgifter og kaldtes siden al Tid *Kommissariatolden*.

Ogsaa *Accisen* af Malt og Øl var en kort Tid inden 1621 bortforpagtet for 40 Daler om Aaret, men efter Reskript¹⁴) til Lensmanden 15. Marts 1621 blev Byfogden* sat til at opkræve den som tidligere og fik (fra $\frac{6}{7}$ 1621) en Tønde Smør om Aaret (fra 1723 $\frac{1}{2}$ Tønde, Byfogden i Varde var den Gang *Ivar Marquardsen* (var Ridefoged 1610, blev Byfoged 1617), der 1632 afløstes af *Daniel Philipsen*.

Accisen bortforpagtedes atter $\frac{12}{5}$ 1646¹⁵) for 3 Aar til *Enevold Jensen* (var 1660 Raadmand i Varde) for 35 Daler om Aaret og gik 1651 over til Tolderen. $\frac{1}{1}$ 1656— $\frac{31}{12}$ 58 havde en *Niels Nielsen* den i Forpagtning, ligeledes for 35 Daler (J. Reg.)

Byfogderne blev dog helt til Aarhundredets Slutning ved med at faa den halve Tønde Smør fra Riiberhus.

Daniel Philipsen fik 4. November 1639 en Bestalling paa at være Byfoged og oppebære Tolden og *Accisen*, men han var ikke Tolder.

Hans „Tolderi“ skaffede ham iøvrigt en ubehagelig Omgang under Torstenssonfejden 1643—45, der for Varde i enhver Henseende var langt den værste af Aarhundredets Krige. *Philipsen* ansøgte derfor 1649 (dateret Varde, den 24. Februar)¹⁶) om Eftergivelse af

* Af Byfogder fra denne Periode kendes: *Oluf Nielsen* (nævnes 1514), *Christen Bernhardus* (1549), *Jep Nielsen Hallum* (nævnes 1560, Byfoged i 35 Aar, hans Enke, *Karine*, „forsaa sig“ og henrettedes 1577), *Jens Christensen* (1578 og 79), *Jens Pedersen* (1583), *Christen Clemmensen* (1586). $\frac{2}{8}$ 1590 blev Byfoged *Jakob Petersen* fri for borgerlig Tyngde, $\frac{14}{6}$ 1593 *Jakob Fæstersen*, $\frac{5}{2}$ 1606 *Hans Bartskeer*, der 1617 afløstes af *Ivar Marquardsen*, og denne atter 1632 af *Daniel Philipsen*.

Smaatolden Maj—Jul 1643 og Accisen 1643—45, da Fjenden havde taget Pengene.

Han fortæller i Ansøgningen derom: „Hvis Smaatold her kunde falde fra Philippi Jacobi ($\frac{1}{6}$) 1643 og til Svensken okkuperede Landet om Jueltider, det er mig med anden min Formue af dennem berøvet og frataget og efterlod mig intet uden de blotte Huse og lidet Klæder og slog og tribulerte (plagede) mig fattige, gamle Mand, der jeg ikke havde mere Penge at give dennem og uddragede mig fra Hus og By.

Belangende Sisen fra Anno 1643 til 1645, da var Fjenderne Landet mægtig, og *her dreves ingen Købmandshandel eller Trafik*, men de huserede saa i denne fattige By, at al Handel, Ind- og Udskibning, og hvis jeg skulde tage Told af, var her intet i Brug, for den store Armod, Byen blev udi sat, saa jeg kunde intet faa at gøre Regnskab af før Martini (Novbr.) 1645.“ Fra den Tid havde han gjort Regnskab.

Et Raadstuevidne af $\frac{26}{10}$ 1645 beskriver ganske malende Fjendernes Huseren: „Anno 1644 udi Januar Maaned kom de første svenske Krigsfolk til Varde. Da bemægtigede de dennem alt, hvis Borgerskabet havde og tilhørte og særdeles var dennem (Vidnerne) vitterligt, at nogle af bemeldte Krigsfolk som blev indkvarteret udi bemeldte *Daniel Philipsens* Hus ikke aleneste bemægtigede sig hans Heste, Øxen, Korn, Klæder, Penge og alt andet hans Gods udi Huset var eller findes kunde, medens ogsaa, efter at det meste Parten var ruineret og borttaget, tribulerte de hannem for rede Penge Tid efter anden, og paa det sidste, da han ikke flere Penge kunde bringe til Veje, slog og forjagede de hannem, at han ikke kunde blive i sit

Hus eller i Byen, men maatte opholde sig andre Steder *uden* Byen.“

Byfogden var endda Byens Dommer og Øvrighed. Kongen eftergav ham da ogsaa Skatten ved Reskript 2. April 1649¹⁴).*

Toldloven af 14. Maj 1651 og Genoprettelsen af Varde Toldsted.

Toldloven af 14. Maj 1651, som genoprettede Varde Toldsted, betød — organisatorisk set — et vældigt Fremskridt. Det var den dæmrende Enevælde, som her gjorde sit første Mesterstykke. Loven, der kalder sig *Toldordinance belangende Toldens Forvaltning og Administration over ald Dannemærckis Rige*, var egentlig blot Kronen paa det fortræffelige Organisationsarbejde, som var gjort i Løbet af det sidste Aars Tid af den københavnske Købmand *Mikkel Langemack* og Tolderen i København *Henrik Müller* (Biogr Leks.), der for første Gang i Danmarkshistorien i Toldvæsenet skabte en virkelig moderne Embedsetat. Det blev ogsaa den eneste, før Telegraf og Jærnbaner kom. Thi Retsembeds mændene blev aldrig organiseret etatsmæssigt.

Den 9. Oktober 1650 udnævntes *Mikkel Lange-*

* Varde fik ¹³/₇ 1648 (Reg.) Bevilling til, da en stor Del Borgere der i Byen skal være forarmet, i 10 Aar at opkræve 1 Sk. af hver Hest og Okse, der udføres af Byen, til Reparation af *Skibsbroen*, „der skal være en af de længste Broer i Jylland“, men var bleven brøstfældig ved en Havflod. Denne Skillingstold forlængedes 1660 paa 10 Aar og ophævedes ²⁰/₁₁ 1670 efter Borgernes Ansøgning.

*mack** og *Henrik Tellemann* til Provinsialtoldforvaltere (3: Provinsforvaltere over Toldinspektionen) for Jylland og Øerne med Undtagelse af Sjælland og Bornholm, og 17. Oktbr. 1650 blev *Ludvig Lorentz* udnævnt til Provinsialtoldforvalter for Bornholm, Skaane og Blekinge. Deres Opgave var (Instruksen er dateret 3. April 1651) bl. a. at ansætte Toldembedsmænd over hele Riget: en Tolder og en Visitør (Toldbetjent) ved hvert Toldsted. Begge disse Toldembedsmænd, hvoraf Visitøren særlig skulde have det praktiske Arbejde med Eftersynet og Tolderen det ledende og Regnskabet, skulde føre Bøger over Indtægterne (Visitørens Bog skulde kontrolere Tolderens, og han kaldtes derfor især senere ofte *Kontrolør*) og daglig sammenligne Bøgerne. Toldloven af 14. Maj 1651 gav de nærmere Regler, hvorefter Organisationen, som alle-

* At *Langemack* var en af Hovedmændene for disse Love, der blev Mønster for alle senere til 1797, ses bl. a. af et Udkast fra hans Haand. Han forfattede ogsaa i de første Aar en Række Overslag over Toldindtægterne. Han stod som alle dygtige Mænd den Gang *Ulfeldt* nær og blev suspenderet ved hans Fald, hvad vist gav *Langemack* et Knæk for hele Livet. Han blev imidlertid tagen til Naade igen kort Tid efter, men Æren for Toldlovene har han af den Grund aldrig faaet. Da Müller ved Toldloven $\frac{1}{9}$ 1655 havde nedlagt Embedet som Generaltoldforvalter, fik *Langemack* denne Stilling (dog uden Titlen) og var en Slags Forpagter til Juli 1663. $\frac{1}{1}$ 1661 fik han dog ogsaa Titlen Generaltoldforvalter, men faldt hurtigt i Unaade. $\frac{25}{7}$ 1673 udnævntes han til Toldskriver i Øresund, men afsattes allerede $\frac{20}{1}$ 1674 ved et Reskript til Kammerkollegiet. Han er snart efter død. Om hans Liv se: Danske Mag. 5 R. 2. Bd., hvor ogsaa findes en Toldstatistik (Overslag) for Hjerting 1651—56, jfr. et Brev fra *Langemack* paa Antegnelserne til Varde Toldregnskaber 1660.

Fra 1661, da en ny Toldlov var under Udarbejdelse, haves ligeledes en Betænkning af ham,

rede var dannet, skulde arbejde; en særlig Forordning af samme Dato satte en Generaltoldforvalter over det hele, og Udnævnelsen af Embedsmændene henlagdes under ham. Det blev *Henrik Müller*. Endelig paabegyndte man — ogsaa det var noget nyt — Udarbejdelsen af en fælles Lønningslov, omfattende alle Toldsteder. Den udkom (Sjæll. Reg.) 6. Marts 1652, men omfattede dog kun Tolderne.

Den nye Toldlov oprettede en Del nye Toldsteder, foruden Varde bl. a. *Ballum**, ved Ribes gamle Havn, Listerdyb. Som tidligere omtalt var dette Sted, hvorom hele Vestkystens betydelige Skibsfart var samlet (se det følgende), af *Christian den Fjerde* udset til Pladsen for en stor Søkøbstad, som i Handel og militært Forsvar kunde tage det op med Hamborg og Vesttyskland. Ved Kielerfjord anlagde han *Christianspris*, som skulde løse denne store Opgave mod Øst. Kongen var 1642 meget optaget af sine Planer¹⁶⁾ ved Listerdyb og æskede Rigsraadets Erklæring** over dem, agiterede (som hans Breve viser) for Planen og besøgte selv Ballum 7. Septbr. 1642. Han fandt Stedet udmærket, hvad enten man valgte Ballum paa Hertugdømmets Grund eller en Plads lige ved i Kongeriget. Selv var baade han og Rigsraadet stemt for at

* Det er muligt, at Delefogden i Ballum Birk tidligere har haft Bemyndigelse til at modtage Told. Thi i en Liste over Toldrestancer nævnes ogsaa Ballum Birk for Tiden 1625—40 og 1642—46. Om der virkelig er indkommet Told i Ballum, er dog tvivlsomt. Det siges¹⁹⁾, at Tolderen „overtog“ Embedet 1651, men han var netop Delefoged.

** Rigsraadet betonedede i denne sin Betænkning af ^{22/11} 1642, hvor nødvendigt det var at faa en Havn paa Vestkysten. Ribe synes altsaa ikke at kunne due dertil.

lægge den ny By paa Kongerigets Grund og kalde den *List*. Den svenske General Torstenssons hurtige Indfald i Jylland 1643 gjorde imidlertid foreløbig en Ende paa Drøftelsen af de store Planer.

Imidlertid var der i Efteraaret 1642 oprettet et Toldsted i Listerdyb, en Slags militært Toldsted, under Kommando af en Englænder, der 1630 var gaaet i dansk Sold, Kaptajn *Markus White*, som fik et lille Krigsskib (en „Dynkerker“) og en Skriver med. Hans Instruks, der egenhændigt konciperedes af den stærkt interesserede Konge, er udstedt den 14. September — der skulde opkræves Told efter de Satser, der gjaldt i Kolding —, og samme Dag blev der skrevet til Lensmanden paa Riberhus, *Gregers Krabbe*, om at give ham en Toldkiste (Pengekasse). Den 23. September sendte Regeringen *Krabbe* et nyt Brev¹⁴), med Ordre til at opmaale Dybet, for at man kunde se, hvor lange Søkæderne til Sømærkerne skulde være. Man vilde udlægge Sætønder. Thi det gjaldt at forhindre Skibene i at gaa gennem andre af Sejlløbene mellem Øerne og lokke dem gennem Listerdyb. Kongen, der 1627—29 havde brugt Farvandet til Flaadebasis, var selv her ovre af og til, og af et Brev fra Juni 1643 ses det, at han har givet Ordre til at afspærre Sejldybet ved Amrum med endnu et lille Krigsskib, og til at *Gregers Krabbe* skulde betale Toldpersonalet ved List Lønning af Riberhus Lensindtægter. Denne Ordre er dog ikke sendt videre til *Krabbe*, og Lensregnskabet viser intet om Lønninger til Toldfolkene ved List.

Toldstationen — det var et „Strøm“-Toldsted som Toldstederne ved Øresund og Bælterne — har begyndt sin Virksomhed den 3. November. Thi Told-

bøgerne — vist de ældste uden for Sundtolden, der er bevaret¹⁷⁾ — haves for 1642 og 1643. Længere end 1643 ud har Stationen vist ikke virket. Sidste Skib er fortoldet 6. December 1643.

I Begyndelsen af Januar 1644 kom Svenskerne op gennem Sønderjylland. 4. Januar sendtes der Ordre til *Krabbe* paa Riberhus om at udbetale Kaptajn *White* 400 Dalere, da han laa med Kongens Skib (Toldskibet) i Listerdyb og skulde hverve Baadsmænd (Marinesoldater). Men hvor Brevet har truffet *Krabbe*, vides ikke. Fjenden, der 10. Januar kom til Ribe, havde forjaget ham der fra, og om *White* fik Pengene, er lige saa usikkert. Men Februar 1644 gik *White* med sit Mandskab over til Svenskerne, der kom sejlende, saa snart Vandet var aabent, saa Ulykken har ikke været stor, om han ikke forinden fik de 400 Dalere. Ved samme Lejlighed blev Svenskerne Herrer over Vesterhavsøerne.

Den 3. Marts var *White* i Ribe og fik en Søn, *Markus*, døbt, men en fjorten Dages Tid efter — den 21. Marts — kom Danskerne op fra Glückstadt, som de stadig havde, overrumplede ham og Svenskerne og førte dem som Fanger til Glückstadt. *White* blev hængt der den 25. April.

Senere kom *Christian den Fjerde* selv der over om Bord paa „*Trefoldigheden*“ og slog den svenske og hollandske Flaade i to Træfninger ved List 15. og 24. — 25. Maj. Han blev derefter liggende her i nogen Tid.

Efter Krigen kom Ballum mere i Forgrunden af Kongens Planer om en stor By ved Listerdyb. Disse Planer, der bl. a. omfattede Anlægget af en stor Flaadestation — Byen skulde forsvares af Skibe — var

ingenlunde opgivet. Ægget op af Kongen afgav Rigsraadet ogsaa 1646 en ny Betænkning, hvori det tilraadedes at anlægge Ballum som Storby. Men det kneb svært med Pengene, og 28. Februar 1648 døde Kongen. Dermed faldt Planerne bort, og *Fredericias Grundlæggelse* blev for Alvor sat paa Dagsordenen.

Nu — 1651 — blev det nyoprettede *Ballum Toldsted* rigtig nok Landets næstmindste i Lønning. Til Tolder udnævntes Delefogden i Ballum Birk, *Anders Thomsen**, der 16. Decbr. 1651¹⁹⁾ som Lønning fik Indtægterne af en Halvgaard, han havde fæstet lige forinden. Den vurderedes i Lønningsloven 1652 til 16 Daler. Kun Nykøbing paa Sjælland gav mindre i Løn, nemlig 15 Daler. *Anders Thomsen* tiltraadte sin ny Stilling 3. Marts 1651¹⁹⁾, *fra hvilken Dag Toldstedet altsaa blev oprettet*. Nogen Toldbetjent blev der aldrig Raad til i Ballum.

* *Anders Thomsen* blev 1639 Delefoged i Ballum Birk, og da Østersforpagteren *Poul Støffken* fra Hamborg (Forpagtning $\frac{27}{8}$ 1633, senere fornyet; han gav 80 Rgd. om Aaret) blev anklaget for et Drab, fik *Thomsen* $\frac{28}{12}$ 1651 Forpagtningen for 120 Rgd. og 20 Tdr. Østers om Aaret. *Støffken* blev frikendt og fik $\frac{6}{10}$ 1652 Forpagtningen tilbage paa de gamle Vilkaar; disse fornyedes paa 20 Aar fra 1655 (Bevill. $\frac{11}{4}$ 1654). Han døde straks efter, og Enken fik $\frac{20}{1}$ 55 Tilladelse til at fortsætte Forpagtningen. 1660 fik Amtmand *Schack* imidlertid Østersfiskeriet tillige med Amtet. Det drejer sig her om Landets ældste Østersbanker ved List, der fandtes 1587.

Thomsen opdagede nye Banker ved Rømø, List og Amrum, fik $\frac{28}{1}$ 1654 Tilladelse til at fiske paa dem, og opnaaede $\frac{7}{7}$ s. A. Tilladelse til at søge Østers i Bøvling Len. Han fandt ogsaa nogle i Ringkøbing Fjord, og fik $\frac{22}{1}$ 1656 Toldfrihed ved Udførselen. $\frac{3}{4}$ 1671 forærede Kongen Østersbankerne i Ringkøbing Fjord til Generalmajor *Rüse* til Bøvling (Rüsensten).

Thomsen fik $\frac{19}{8}$ 1655 Bevilling til at holde Kro paa Rømø.

De nye Toldere er sagtens udnævnt i Februar Maanedes Slutning, og i Varde blev det Købmand *Jakob Bjørnsen*, en af Byens Spidser. Han var saaledes besvogret med (Svigersøn til?) en af Byens rigeste Studehandlere, *Jens Nielsen*, der overfor Regeringen gik i Kaution for ham, og hvis Enke, *Maren*, ved Taksationen 1661 var Byens rigeste Grundejer. Bjørnsen, der nævnes som Borger i Varde 1645¹⁸), ejede selv en Gaard der i Byen, der 1661 takseredes lige med Storfolk som Borgmester *Stephan Nielsens* (Borgmester $\frac{20}{1}$ 1656, † 1665) og *Claus Glyssings* Ejendomme. De var begge betydelige Studehandlere, *Glyssing* (senere Raadmand, Borgmester $\frac{6}{9}$ 1665 efter Stefan Nielsen og † 1671), drev desuden Kommissionsforretning med Hollænderne. *Bjørnsen* brugte 1661 selv for en ringe Del Øksenhandel, skønt han i sit Regnskab 1653, da han vilde befri sig for lidt Accise, siger, at han ikke drev borgerlig Næring. Det blev først forbudt Tolderne ved Toldloven 1672. 1653 var han iøvrigt Enkemand. Han stammede fra Flensborg og var en Broder til ingen ringere end den senere Viceadmiral *Jørgen Bjørnsen* (1680). En anden Broder (?) *Mathias Bjørnsen*³⁴) blev 1652 Tolder i Svin-sund (Frederikshald).

Bjørnsen overtog Tolderembedet i Varde 1. Oktober 1651¹⁹). *Derfra dateres Toldstedets Genoprettelse altsaa*, og til den Dag fungerede Byfoged *Daniel Philipsen*. *Bjørnsen* var imidlertid udnævnt allerede tidligere, thi i Toldregnskaberne ligger et Brev til ham som Tolder, dateret 1. Maj 1651. Først den 28. Februar 1852 fik Toldembedsmændene Bestalling (udstedt af *Henrik Müller*), og da alle paa samme Dag. Toldloven er iøvrigt først traadt i Kraft ud paa Efter-

aaret. Thi den ny Toldrulle er dateret den 13. August — ogsaa den betegner iøvrigt en Revolution i dansk Toldlovgivning, idet den indførte *Merkantilismen* —, og den sendtes ikke til Lensmændene til Forkyndelse før 25. August. (Sj. Tegn.)

Noget stort „Tolderi“ var Varde ikke, men desto længere Strækning havde Toldmændene at bevogte. Distriktet gik (i hvert Fald senere) fra Skellet mellem Tjæreborg og Jerne Sogne til Skernaaen. Naar man tænker sig, at Landet den Gang var svagere befolket, Vejene daarlige og Landsbyerne endnu ikke udflyttede, forstaar man, hvor hjerteligt umuligt det var at forhindre Smugleri.

Varde Toldsted, der saa længe havde været nedlagt, blev i Lønningsloven sat til en Aarsløn af 50 Daler, medens Ringkøbing gav 150, Ribe 300 og Kolding endog 350, (det var de store Studeudførsler, der her gjorde sig gældende). I København ansattes 2 Toldere à 500 Daler, og Lønningen i de smaa Byer Thisted, Skive, Lemvig og Holstebro, var 30 Daler og i Aarhus, Aalborg og Helsingør (med Øresundstolden) var Gagen 200 Daler.

Bjørnsen fik imidlertid allerede 27. Marts 1653 (J. Reg.) Lønningen fordoblet til 100 Daler og havde det til Lønreduktionen $\frac{2}{7}$ 1670.

Det var ogsaa kun smaa Indtægter, Tolden gav i Varde. Den var i 1651 og 52 alt iberegnet (Told, Accise, Konfiskationer og St. Anna Told) $746\frac{1}{2}$ Daler $11\frac{1}{2}$ Ort.²⁰⁾ Øksentolden betaltes nemlig stadig i Ribe, og først da Rentekammeret forbavset spurgte efter Regnskab for den og fik Sammenhængen at vide, fik Lensmanden 27. Marts 1653 Ordre til, at den skulde opkræves i Varde (*Bjørnsen* benyttede aabenbart denne

Lejlighed til at faa Gagepaalæg), og de næste tre Aars Regnskab (fra $\frac{1}{1}$ 53— $\frac{31}{12}$ 55) opviser da ogsaa 3356 $\frac{1}{2}$ Daler i Told og 121 $\frac{1}{2}$ Daler 39 Ort i Accise, eller godt 1100 Daler om Aaret. For Aaret 1656 indgik 2335 $\frac{1}{2}$ Daler 17 Ort alene i Told, og i Aaret 1657 indtil $\frac{31}{7}$ var Indtægten 1553 $\frac{1}{2}$ Daler 42 Sk. i Kronens og Kommissarietold. For 1660 og 1661 indkom 6778 $\frac{1}{2}$ Rgd. 31 Sk.²⁰⁾

Natten til den 21. August 1657 kom Svenskerne atter som Fjender til Ribe og har snart efter naaet Varde. For Tiden 1. August 1657 til Nytaar 1660 blev ingen Told betalt i Varde, dog opkrævede vore Allierede, *Brandenborgerne*, der senere besatte Vestjylland, i den Tid 232 $\frac{1}{2}$ Rgd. i Øksentold (af 155 Øksne), som egentlig skulde være betalt til Kongen, men den 21. Juli 1660 eftergav han¹⁸⁾ Varde Borgere denne Sum.*

Om Toldstedets og sin egen Skæbne, der dog ikke var slet saa haard som *Philipsens* i 1644, fortæller *Bjørnsen* selv i Regnskabet. Rentekammeret mente, at der dog maatte være indkommet noget, mens der var Fred, men *Bjørnsen* forklarer, hvorfor dette ikke er Tilfældet:

„Anno 1657 udi August Maaned indfaldt udi Jylland den svenske Armade, og da det Aar ingen videre Told indgik, men store Pressurer ved Brandskatning og maanedlige Kontributioner alt for højeligen i Stedet desværre for Undersaatterne maatte fortgaa. Der-

* Et Begreb om, hvilken Forvirring denne Krig bragte, faar man af Forordningen af $\frac{24}{7}$ 1660 om Bilæggelse af Trætter, opstaaet under Svenskekrigen. Forordningen vilde bl. a. kun have de Ægtefolk tiltalt, som under Krigen havde haft *mere* end 3 Kærestere (!)

foruden, i (da) Freden blev sluttet udi Februar Maa-
ned udi 1658, er sandt, at paa kgl. Maj. Højheds
Vegne efter den Ed og Pligt, man skyldig var paa
Stude og Varer, en Summa Penge bekommet, men
der Svensken saa uformodentlig denne korte Fejde
opslog, bemægtede han sig ved dette Tolderi saa vel
som andre Steder mig ynkeligen til de svenske Kom-
missarier at føre, „Toldkisten“ at aabne saa vel som
Regnskab og Pengene samtidig med Magt borttog,
som bevises skal med hosstaaende Raadstuevidne
(dette er ogsaa bevaret).

Samme Aar 58, der de Brandenborgere, Polakker
og Kejserslige kom, *blev da det sidste værre end det
første for Undersaatterne*, saa ingen af dennem kunde
være paa Landet, men enhver til ind i næste Købstad
sig opholde at kunne betro, og (dette) varede indtil
1660.

Hvad sig det 59 Aar anbelanger, da eftersom be-
meldt er, (at) de Brandenborgere, (som) der (nemlig i
Varde) laa og (da) Undersaatterne der sammested til
h. Maj. samme Aar supplicerede forskrevne store Pres-
sure og Gennemtogt, de havde udstaaet, er dennem
naadigst efterladt deres Told for samme Aar, hvorud-
over ej heller af dennem ej videre Regnskab er holdt
eller skrevet, formedelst *ingen Fremmede imidlertid
indkom.*“

Raadstuevidnet er dateret 11. September 1658 og
attesterer, at en svensk Ritmester, *Jon Tuesen*, efter
Ordre fra svensk Krigskommissarie *Johan Georg Køller*
tog Toldbøgerne, og at Køllers Tjener, *Anders Her-
ring*, den 1. September tog Toldpengene med sig til
Ribe. Siden tog den svenske Toldinspektør Resten.
Denne Toldinspektør havde „angaaet Tolderen meget

ilde“ og tog endogsaa den Kvittering, *Herring* havde givet.*

Toldbetjenten hører man i denne Tid saa godt som intet til. 1651 hed han *Søren Tink*,¹⁸⁾ men først da Toldbetjentene 1670 faar kgl. Udnævnelse, kan man følge Rækken af dem. 1664 blev *Visitøren* afsat¹⁾, og den ny døde allerede 1666. 14. Maj 66 fik *Christoffer Pedersen* da Udnævnelse (fra 1. Juni) og afløstes 9. Maj 1667 af *Christoffer Jakobsen*, som ¹⁹⁾ 1670 fik kgl. Udnævnelse. Hans Titel var *Toldbetjent udi Varde og dessen tilhørig og underliggende Øer og Høve*. Hans Løn var 40 Rgd. om Aaret, medens hans Formænd havde faaet 50. Ved den ny Lønningslov af 2. Juli 1670 blev Lønnen nedsat til 30 Rgd.** og

* Varde takseredes straks efter Krigen (1661), og Kommissionen skriver: „kan dog med Baade komme op i Aaen paa det meste til Byen. Befindes derudi en ringe Menighed og Næring, dessen Gaarde og Huse, som Mesteparten er ganske ringe Bygning med Straatag og Lervægge, ilde ved Magt og en Del slet ruineret og øde, eftersom samme By ligger ret paa Landevejen fra Ribe ind i Landet og haver af Durchmarch udi forleden Fejdetid lidt stor Skade efter des Lejlighed. Der er 112 Numre, deraf 63 Gaarde af Værdi 8400 Rgd., øde Bygninger desuden for 568 Rgd.

Byen har 6 Kræmmere, hvoraf 3 tillige driver lidt Øksenhandel. Desuden drives denne Handel af 4 større Borgere: Borgmester *Staffen Nielsen*, *Maren* (sl. *Jens Nielsens*), *Anne Lasdatter* (formentlig Borgm. *L. Jensens Datter*), *Tolder Bjørnsen* og *Claus Glyssing*. Byen havde 5 Vognmænd, 1 Murmester, 1 Badskær, 1 Glarmester, 1 Herbergere og 3—4 Smede.

** I Ringkøbing fik *Visitør Svend Christensen Heebo* (ansat før 1666) 30 Rgd., i Ribe *Visitør Fr. Zitscher* (nævnes 1666) 50 Rgd., *Inspektør paa Ølandene Peter Madsen* 50 Rgd., 4 *Vadridere* hver 40 Rgd. Desuden bestod Toldpersonalet — foruden *Skrivere* — af 2 *Portnere*, 1 *Bomslutter*, 1 *Person*, som opvarter ved *Gredstedbro*, og *Bommændene* ved *Gredstedbro* og *Foldingbro*.

var saaledes til 1752. *Christoffer Visitør* boede 1683 i Hjerding, lige som hans Efterfølger *Hans Brygman*.

Bjørnsen, der i Bestallingen af 1652 kaldtes „kgl. Maj. Tolder og Sisemester“, fik ny kgl. Bestalling (efter Forfatningsforandringen) 26. Marts 1662 og var nu „kgl. Maj. Tolder, Konsumtions- og Stempelpapirforvalter“. I en ny kgl. Bestalling af 20/9 1670 (i Anledning af Tronskiftet) kaldes han slet og ret „Tolder“. Hans Løn blev ved Lønreformen 1670 sat til 80 Rgd. + 12 Rgd. til Kontorhold (Blæk og Papir), Ringkøbing Tolderembede sattes nu til det samme — endda med kun 11 Rgd. til Kontorhold. Ballum Tolders Løn nedsattes til 12 Rgd. og Ribeembedet til 200 Rgd.

Disse Lønninger gjaldt Aarhundredet ud og længere. Dog bevilgedes 1674 Tolder *Friede* 40 Rgd. om Aaret til Hest og Vogn, og Efterfølgeren havde det samme. Ogsaa Visitøren maatte holde Hest for at kunne naa rundt i Distriktet, men betalte baade den og Mundering af sin egen Lomme.

Nogen *Toldbod* blev aldrig opført i Varde. Toldloven 1/9 1655 bestemmer, at Toldboden skal være paa Raadhuset, hvor der ingen er i Forvejen, men *Bjørnsen* lejede sit eget Hus dertil og fik lidt Godtgørelse derfor. Ogsaa de næste Toldere lejede Toldbod.*

* 1681 købte Staten afdøde Tolder *Søren Villumsens* Hus i Ringkøbing til Toldbod der.

Friede siger, at han ofte har andraget om at faa opført en Toldbod og et lidet Pakhus og Kontor i Hjerding. 1687 tales der om, at noget fordærvet (konfiskeret) Tobak ligger paa Toldboden, men maa kastes i Havet. Det synes altsaa, at Taulow har lejet Toldbod i Hjerding. Der er ikke Hav ved Varde.

Der var heller ingen *Vejer og Maaler* i Varde, da det, der lossedes, „var af ringe Importans, idet dette er et meget ringe Sted“, og Toldbetjenten besørgede derfor Maalerforretningerne. 1690 ansattes imidlertid en Vejer og Maaler i Varde By, men da boede Toldbetjenten i Hjerting. Her ansattes en særlig Vejer og Maaler 1696, og *hans Hus blev Toldbod og Pakhus*. 1730 byggede Tolder *Taulow* et nyt Vejerhus, som 1752 erstattedes af et andet. Først da det havde ud-tjent, opførtes 1777 en Toldbod, som Staten byggede, og der paalagdes Pakhusleje.

Som Krigen 1611—13 bragte Smaatolden, og Danmarks Deltagelse i Trediveaarskrigen* bragte Afgifterne til *St. Annæ Bro* (og Nyboder), blev ogsaa Krigsskatten fra 1657 staaende. Det er den saakaldte *Konsumtion*. Den paalagdes den 21. Juli 1657 med usædvanlig mange sukkersøde Vendinger (man skulde tro, Kongen allerede den Gang havde besluttet at pudse sine kære og tro Undersaatter) og skulde kun vare, „saa længe denne begyndte Krig og Uro paastaar (enhver siden sine forrige Friheder og Privilegier forbeholden ubeskaaret)“. Men den ophævedes først — 200 Aar efter — den 15. Februar 1851 (!) (ved Lov af $\frac{7}{8}$ 1851). Med Konsumtionen fulgte Stempelpapirsafgiften, der den Dag i Dag er en betydelig Indtægtskilde for Staten.

Konsumtionen var i Virkelighed en ny Told, en Told i anden Potens. Den betaltes af alt, hvad der førtes

* Der blev $\frac{25}{8}$ 1627 paalagt en ny Told for 3 Aar til Bygning af Fæstningsværker ved *St. Annæ Bro* (nu *St. Annæ Plads*) i København, senere blev *Nyboder* ogsaa opført for disse Penge. Tolden fornyedes stadig, til den $\frac{24}{1}$ 1641 blev gjort permanent. Den kaldes *St. Annæ Told* eller „den ny Smaatold“.

gennem Byernes Porte, og som alle andre Toldlove var den saa viselig indrettet, at Skruen al Tid kunde faa endnu en Omgang. Det var den største almindelige Skat, der endnu var paalagt, og den forhøjedes flittigt i de kommende Aar.

1663 gik Konsumtionen over til en særlig Forvalter, der havde Titel Økonomiforvalter. Det var i 1660'erne *Jørgen Junghans* (Provinsialtoldforvalter $\frac{1}{1}$ 1661, Overtoldinspektør i Kolding $\frac{12}{7}$ 1670), der havde en Repræsentant blandt hver Bys Borgere i Byen. Den $\frac{22}{11}$ 1671 udkom en ny Konsumtionslov, og fra Nytaar 1672 bortforpagtedes Konsumtionen overalt byvis til Private, der var betydelig skrappere end Embedsmændene i deres Undersøgelser af Folks private Gemmer. 1672 og 73 forpagtede Borgmester og Raad i Varde Konsumtionen — Regeringen havde overalt ønsket en saadan Ordning —, 1674 var den i Hænderne paa Borgmester *Jørgen Hansen*, Kolding, 1675 var *Jens Jepsen Koldtoft*, Varde, Forpagter og gav 740 Rgd. i Afgift, 1676 og 77 havde han Ridefoged *Jens Clemmensen* paa Hindsgavl med. 1678—80 forpagtede *Simon Jakobsen* (Raadmand $\frac{80}{7}$ 1669, gik af $\frac{13}{12}$ 1682) Konsumtionen og 1681—91 Borgmester *Laurids Thordsen*. Han gav først 900 og fra 1684 1000 Rgd. om Aaret.²¹⁾

Maltaccisen, den første Udvidelse af den ældgamle Øl- og Vinaccise, som var Mønster for Konsumtionen, eksisterede endnu til 1672, da Konsumtionen slutte ogsaa den. Borgmester og Raad havde (vistnok fra 1659) *Maltaccisen* i Forpagtning til 1672 for de sædvanlige 35 Rgd. om Aaret.

Under Konsumtionen regnedes Brændevinsafgift, Vognmandsafgifter, Skat af Tjenestefolk, Kopulations-

penge (Afgift af Bryllupper) og Konfiskationer under Konsumtionen. Det havde Forpagteren alt sammen: Den 25. Januar 1683 bestemte en Forordning, at ogsaa *Told-Konfiskationerne* (Smuglervarer) skulde bortforpagtes. Til 1680 havde de sorteret under Økonomiforvalteren. I Varde havde Borgmester *Thorsen* denne Forpagtning 1683—90 og drev den meget skrap og vistnok med store Indtægter. Loven af 1683 havde udrustet Forpagterne med overordentlig stor Myndighed, og de var fri for Skat og anden borgerlig Tyngelse.

En Forordning af 23. September 1689 bestemte, at ogsaa *Familie- og Tjenestefolkeskatten*, der betales paa Landet til Amtstuen, skulde borforpagtes.

Alle disse Forpagtninger vedvarede til helt op imod Toldloven 1797 og bortauktioneredes. Forpagtningstiden var med Urddagelse af Konsumtionens første Tid al Tid 3 Aar (fra 1681). Det var Skatteforpagtere, der i sin Tid for en stor Del var Skyld i den franske Revolution; ogsaa her hjemme lød der ofte store Klager over dem.

Mere uskyldig var Forpagtningen af *Forstrandsretten* (Ret til Vrag og Strandingsgods), der indtil 1682 laa under en Strandinspektør, der havde en privat Fuldmægtig i Varde (først *Hans Bennick*, siden *Thorsen*). Denne Forstrandsret forpagtedes for Ribe Amt $^{15}/_4$ 1682 for Tiden $^{1}/_1$ 82— $^{1}/_1$ 86 af Amtsskriver *Iver Raun*, Ribe, (Amtsskriver $^{11}/_{12}$ 1679, † 1685).

Bjørnsens Efterfølgere: Friede og Taulow.

I Aaret 1669, da Bjørnsen allerede var gammel, omkring de 70, var én af Kongens Lakejer, *Johan Suhr*, (Tolder i Aarhus 14.-6. 1676), ude efter Tolderembedet i Varde. Han fik ogsaa et

kgl. Reskript til Rentekamret paa, at han skulde have Stillingen, og havde allerede Bestalling (af 26.-7. 1669), men Bjørnsen har faaet hans Overtagelse af Embedet forhindret; thi *Suhr* blev aldrig Tolder i Varde. 1672 søgte Borgmester *Laurids Thordsen* Succession paa Stillingen, idet han tilbød at pensionere *Bjørnsen*, da denne, som han skrev, var over 70 Aar og aflægs. Men Kongen vilde intet høre om Ansøgningen, før *Bjørnsen* var død. 1673 kom Thordsen igen og fik 17.-1. 1673 kgl. Reskript til Kammerkollegiet, at da *Bjørnsen* nu var død (!), maatte han faa Embedet. Det er i rette Tid blevet opklaret, at *Bjørnsen* stadig levede (!), og Thordsen fik ikke Bestalling. Kort efter afstod *Bjørnsen* Embedet til sin vordende Svigersøn, kgl. Lakaj *Morten Christensen Friede*, der efter kgl. Reskript af 13. April 1673 til Rentekammeret fik Bestalling den 28. s. M. Bestallingen gjaldt „fra Dato“, men *Bjørnsen* fratraadte først Tolderbestillingen Nytaar 1674. Han blev ved samme Tid Raadmand i Varde (naaede dog aldrig kgl. Konfirmation derpaa) og var det til sin Død 1676. Han efterlod sig en Enke, *Margrete* († ca. 1691), og af sidste Ægteskab 3—4 Børn.

Friede, der var bleven Lakaj 18.-4. 1668, var gift med Bjørnsens Datter, *Maren Jakobsdatter Bjørn*, men han døde efter 11 Aars Toldervirksomhed „helt pludselig“ og efterlod sig Enke og tre Børn, en Søn, *Jakob Mortensen Friede*, og to Døtre. Den ældste, *Margrete*, ægtede *Jens Christensen Odderbæk* til Holmegaard i Lem Sogn, der først (fra 1699) var gift med *Birgitte Jepsdatter Tarm*, Datter af Borgmester *Jep Jensen Tarm* i Ringkøbing. *Odderbæk* døde 1741. De fik 7.-7. 1714 Bevilling til, at den længstlevende maatte sidde i uskiftet Bo. Den yngste af Morten Christensens Døtre, *Magdalene Mortensdatter Friede* († 7.-7. 1760), blev gift med Rektor *Niels Nielsen Kragelund*, 1684—94 ved Varde Latinskole, der senere var Præst i Varde. Han blev sindsygt 1722 og døde 1728.

Sønnen, *Jakob Friede*, kom omkring 1690 til Königsberg og døde ung.

Morten Christensen havde en Broder *Bertel*, der 1678 var Eskadreskriver, 1681 Mønsterskriver paa Bornholm og vist er identisk med den Mønsterskriver paa Holmen i København, *Bertel Christensen*, der døde 19.-11. 1707.

Maren Bjørn, der 10.-9. 1686¹³⁾ fik Tilladelse til at være fri for Skifte mod at betale sin Søn 533 Rgd. 2 Mk. og hver af

Døtrene 266 Rgd. 4 Mk. i Fædreneav, ægtede Morten Christensens Eftermand, *Jens Bertelsen Taulow*. (Bestalling som Tolder 16.-1. 1686).

Taulow, der var Søn af Præsten *Bertel Taulow* i Ringkøbing, er en af de mest fremtrædende Personligheder i Vardes Historie siden 1660. Han var Tolder i 40 Aar og Borgmester i Varde i 25 (1708—33), en virksom Mand af den Tids lidt underdanige Embedsmandstype, men om sig. En Modsætning til ham var hans Forgænger *Laurids Thorsen*, Borgmester i Varde i 40 Aar (1667—1707), der var opdraget før Enevælden og i Energi og Handlekraft minder om den Borgertype, vi kender fra Præsident *Hans Nansen* i København, værdig, men lidt haardhændet.

En Levnedsskildring af disse to hver for sig interessante Mænd vil oplyse en af de mest afgørende Perioder i Vardes Historie.

Taulow, der vel var Student, blev Kirkeskriver i Ribe Stift 11.-3. 1682,¹³⁾ en Stilling, som han fik oprettet „for at faa en Krumme Brød“. Hans Ansøgning, dateret København den 29. Januar 1682, eksisterer endnu og er en typisk Bøn om et Embede som en Almisse, saaledes som Enevælden yndede den Slags Ansøgninger. Ansøgeren beder deri om at blive Stiftsskriver, hvad Tolder *Lorentz Stilmacher* i Vejle var; i hvert Fald — ønsker *Taulow* — kan der da ansættes en Mand til at betjene de Kirker, som Stiftsskriveren ikke skriver for, men som ønsker en Skriver. Og skønt baade Stiftamtmanden og Bispnen erklærer, at allerede Stiftsskriveren er lige saa overflødig, som en Kirkeskriver vil være, faar *Taulow* Ansøgningen bevilget. Den 13. April 1686 bliver en *Jakob Hansen* Kirkeskriver efter ham.

Som Tolder blev *Taulow* 15.-10. 1692¹⁴⁾ konstitueret Byfoged, da Byfoged *Andreas Justesen* blev anklaget for Uregelmæssigheder ved Behandling af en Vardenser *Jens Villumsens* Dødsbo. Ved Højesteretsdom af 7.-11. 1693 hjemvistes Sagen, da Sættedommeren, *Taulow*, ikke havde iagttaget de rigtige Former ved Vidnernes Førelse, og Stiftamtmanden fik Ordre til at beskikke en anden Sættedommer. Justesen er derefter bleven frifundet og overtog 30.-6. 1694¹⁴⁾ atter sit Embede.

Taulow har uden Tvivl været meget afholdt af Vardenserne. Den 6. November 1700 indgav han Ansøgning om Privilegium paa en Vejmølle i Varde, som han vilde bygge paa Garrdsmarken, som han ejede (Hovedparcellen til den gamle *Vardehus Ladegaard*). Han siger, at Marken var ubebygget, men svarede Skat

af 4 Tdr. 2 Skp. Hartkorn foruden en Afgift paa 14 Sletdaler til Holstebro Latinskole; og 23 Vardeborgere føjer deres Andragende til Taulows, idet de fortæller, at den gamle Varde Vandmølle* har været øde i mere end 40 Aar, og at de har langt ($\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ Mil) til Omegnens 3 Vandmøller, der tilmed fryser til om Vinteren, saaledes at de Fattige, der ikke har Kornforraad, „maa deroyer lide Sult og fast af Hunger omkomme“, naar de, ofte uden Held, maa gaa fra den ene Mølle til den anden for at faa malet Korn eller købe det.

Naturligvis fik *Taulow* Bevillingen efter denne anbefaling. Bevillingen er dateret 30.-4. 1701¹³) og paalægger Varde Møllenvang til *Taulows* Mølle.

Da Borgmester *Laurids Thordsen*, der (ca. 1690) afstod Postmesterembedet (Thordsen nævnes 1676 som Postmester) til *Taulow*, døde 27. Februar 1707, søgte *Taulow* Borgmesterembedet, men en Fuldmægtig fra Dronningens Godskontor i Stevns, *Hans Axelsen*, blev foretrukket (12.-9. 1707). Da *Axelsen* døde et halvt Aar efter (24. Febr. 1708), havde *Taulow* Chancer, og hele Byen med Raadmand *Lars Jepsen Tarm* i Spidsen indgav Ansøgning om at faa ham og ikke den ældste Raadmand, *Steffen Pedersen*, der ellers stod for Tur til at blive Borgmester. *Taulow* udnævntes ogsaa den 26. April 1708¹³).

Jens Bertelsen Taulow havde mange Børn, ialt 16, hvoraf de 12 levede, foruden Hustruens 3 Børn af første Ægteskab.

Den ældste Søn, *Bertel Jensen Taulow*, fik Succession som Borgmester (blev Viceborgmester) og som Postmester 13.-9. 1728 efter Faderen, der dog stadig forblev i Embederne til sin Død.

Bertel Taulow var imidlertid forfalden og blev 5. Sept. 1743

* Varde Mølle har voldt Byen mange Kvaler. Borgerne fik Tilladelse til at bygge den 19.-7. 1530 og atter 22.-3. 1537, men da den nu opførtes, paastod Nørholms Ejer, *Otte Clausen*, at Møllen var anlagt i Strid med hans Rettigheder. Ved Rettertingsdom i Varde 2.-5. 1542 dømte Kongen, at *Otte Clausen* skal taale Møllen, men have Halvdelen af Møllenskylden og Ret til at fordrø den nedrevet, hvis den forfalder. 1634—53 førte Byen og *Iver Vind* til Nørholm en ny Strid om Møllen (Jydske Samlinger 2 R., 4. B., S. 301 og 467), 26.-1. 1643 lod *Iver Vind* den gamle Dom konfirmere af Kongen, og 14.-5. 1653 udnævntes der en Kommission til at dømme i Sagen. Thi Møllen var den Gang lige brændt. Den genopførtes aldrig, og 21.-5. 1679 lod Nørholms Ejer atter Dommen af 1542 konfirmere, hvorved han havde Ret til at forlange Møllen nedrevet, da den var ødelagt. 23.-12. 1651 fik Varde Tilladelse af Kongen til at opføre den anden Mølle, og 23.-10. s. A. fik Lensmand *Jørgen Seefeld* paa Koldinghus Ordre til at give Byen 10 Egetræer til Møllen. Der var dog ikke Raad til at bygge den.

afsat som Borgmester og erstattet af Byskriveren *Johan Krag* (Ejer af Hennegaard, † 1758), som efter Taulows Død var den ledende Mand i Varde, og da han 5.-4. 1749 blev Byfoged, samme Dag efterfulgtes som Borgmester af *Jens Pedersen Woydeman* († 12. Sept. 1756), der var *Vardes sidste Borgmester*, idet Magistraten ved Reskript af 15. Decbr. 1752 ophævedes, naar de daværende Magistratsmedlemmer* døde. Reskriptet kom i Anledning af Raadmand *Hans Hansen Wolfs* Død (28.-8. 1752). Den anden Raadmand, *Niels Knudsen*, levede 20 Aar længere, døde 3. Marts 1772, 77 $\frac{1}{3}$ Aar gammel. *Han blev altsaa Vardes sidste Magistratsperson.*

*Bertel Taulow*** døde som Postmester (Jan. 1752) og Postmester *Peter Wulf* i Ribe fik 12.-2. 1752 Udnævnelse ogsaa for Varde og Ringkøbing. Han døde 10.-10. 1772, og *Johan Ernst Suhr* blev 3.-12. 1772 Postmester i Varde og Ribe.

Jens Bertelsen Taulow fik 20. Maj 1726 sin Svigersøn in spe *Søren Sørensen Vedel* udnævnt til Tolder. Vedel var gift med Datteren, *Anne Helvig*, og deres Datter, *Maren*, overførte 14.-7. 1759 Tolderembedet til sin vordende Mand, *Michael Müller* (entlediget 30.-4. 1794)*** Det gik saaledes i Arv paa Spindesiden i næsten halvandet Hundrede Aar.

Borgmester *Jens Bertelsen Taulow* døde den 8. September 1733 og hans Hustru, *Maren Jakobsdatter Bjørn*, den 22. Maj 1745. De begravedes begge i Varde. Taulow ejede ved sin Død

* Raadmændene i Varde var tidligere — nævnt som de afløste hinanden — 13.-12. 1682 Lauritz Lauritzen Baggesen, 18.-1. 1696 Stephan Pedersen, 25.-5. 1736 Byskriver Johan Krag (naar Plads bliver ledig), 5.-7. 1743 Hans Hansen Wolf. (Før 1660, konf.) 13.-12. 1682 Jens Madsen Rasch, 11.-1. 1689 Jørgen Hansen (Successor), 16.-10. 1700 Laurids Jepsen Tarm, 31.-3. 1721 Svenning Andersen, 13.-9. 1728 Søren Ølgaard, 5.-7. 1743 Niels Knudsen.

** Han testamenterede 5. Jan. 1751 sin Broder Søren, „der i mange Aar havde gaaet ham til Haande“, alt sit Gods, mod at han gav 10 Rgd. til Varde Hospital (Testamentet konfirm. 19.-3. 51), Bertel Taulow var da over 60 Aar og ugift. Raadmand Niels Knudsen havde i 5 Aar været hans Kurator, (han havde 40 Rgd. aarlig i Pension af Raadmændene (hver 10 Rgd.) og Borgmester Krag), paa Grund af hans daarlige Helbred (Drik).

*** Han var den sidste Tolder. Ved hans Afsked blev der oprettet et Embede som Told- og Konsumtionsinspektør i Hjerting og Varde, et Toldkassererembede i Hjerting og et Konsumtionskassererembede i Varde. Toldkontroløren i Hjerting fik samtidig Titlen: Overtold- og Konsumtionsbetjent og samme Titel fik Konsumtionskontroløren i Varde.

Herregaarden Frøstrup i Vester Herred (134 Tdr. Hartkorn), som han 1706 havde faaet som ufyldestgjort Panthaver.

Taulows Slægt,* der blev meget talrig — adskillige af hans Børn havde lige saa mange Arvinger som han selv — stammede fra Sognet Taulov ved Fredericia, hvor Oldefaderen, *Bertel Iversen*, var Præst i 42 Aar. Hans Fader igen, *Iver Findsen* (ca. 1530—1600) var Føged paa en af *Anne Rosenkrantz*s Gaarde og var Søn af en Købmand *Find Bertelsen* (ca. 1500—1560), der var indvandret til Vejle fra Island. Taulows Oldefader, *Bertel Iversens Søn Poul Bertelsen*, var Stamfader til den (uddøde) adelige Slægt *Poulsen*. En anden Søn, *Henrik Bertelsen*, som blev Vardeborgmesterens Bedstefader, var ligeledes Præst i Taulov, en tredje Søn var en den Gang kendt Professor i Odense *Jørgen Taulow* (Biografisk Leks.) Borgmester Taulows Fader, *Bertel Henriksen*, blev Præst i Ringkøbing. *Jens Taulows* Moder, *Maren Hansdatter Kjær (Palludan)* var en Præstedatter der fra Byen, og ægtede efter Bertel Taulows Død Eftermanden *Søren Anchersen*, med hvem hun havde 3 Børn (af Stamnavnet *Anchersen*), Stiffaderen var Taulows Kautionist 1686.

Borgmester Taulow havde 3 Søskende: *Henrik* var Sørenskriver i Moss i Norge og Stamfader til den store norske Slægt *Thaulow*, *Bertel* døde ugift som Fæstningskommandant i Flandern, og *Dorthe* blev gift med Pastor *Christen Agerholm* i Ringkøbing. Deres Datter, *Maren*, blev gift med Rektor i Ringkøbing *Hans Lauridsen Friis*, senere Præst i Alslev i Skads Herred, hvor *Dorthe* døde.

Af Jens Taulows Børn, foruden de to nævnte, blev *Jørgen Bjørn Taulow* Præst i Nordby paa Fanø, *Søren* døde som Student, *Morten*** var Løjtnant († i Varde 23.-2. 1758), *Maren* († 4.-7. 1718) blev gift med *Hans Alterup*, Kapellan i Varde, senere Præst i Ringkøbing, *Barke Dorothea* 1722 med Løjtnant *Conrad Hart-*

* Stamtavlen over Familjen Taulow (og Friede) gengives væsentligst efter Giessing: Jubellærere (1783), 2. Bind, 1. Del. Den skyldes Pastor Abraham Jensen i Alslev. Stamtavlen over Svitzer staar 2. Bd., 2. Del, og den over Anchersen i 3. Bd. Om Thaulow, jfr. Norske Slægter 1915.

Om Præsterne henvises til Wibergs Præstehistorie.

** 6.-2. 1712 Fændrik i Aarhus Stifts nationale Infanteriregiment, 6.-4. 1714 Sekondløjtnant, 30.-6. 1727 Afsked, boede siden i Varde (efter Oberstløjtnant Hirsch).

tung, Leonora med Claus Svitzer til Juellingsholm i Nørvang Herred, Anne Marie blev 10.-12. 1716 gift med Jørgen Carstensen Bjørn, en Nordmand, der 19.-2. 1707 (kgl. Konf. 30.-4.) blev Hospitalsforstander i Varde efter L. Thordsen (Forstander tillige med Claus Glyssing 18.-9. 1670, Eneforstander 18.-9. 1671) og 27.-4. 1715 Byskriver.** Han døde 10.-2. 1733 og hans Hustru 30.-9. 1727. Endelig var Døtrene Anne Catrine gift (1722) med Købmand Volter Seyr i Varde, Christence († 1.-4. 1739) med Pastor Otto Høyer i Hee, og Vibeke Catrine ægtede 26.-6. 1714 Præsten Peder Bertelsen Friede*** til Lejrskov og Jordrup, uden Tvivl en Søn af Mønsterskriver Bertel Christensen, en Broder til Tolder Friede i Varde, og dennes Kautionist 1679.*

Af disse 8 Svigersønner er især Claus Eriksen Svitzer interessant. Han har paa Juellingsholm skabt sig et smukt Eftermæle som en human Godsejer (se Biogr. Leks.) Han var Søn af Erik Rasmussen Svitzer, Præst i Højrup og Gjesteleve paa Fyn, hvis Fader, Rasmus Svitzer, Præst i Lumby, var Søn af en Svejtzer (deraf Navnet) Antonius, der 1627 kom hertil som Løjtnant ved de kejserlige Hjælpetropper, giftede sig i Odense og blev her i Landet.

* 28.-7. 1711 Fændrik i Bataillon Fyn i Brabant i engelsk-hollandsk Sold, kom Juni 1714 tilbage med Bataillon og indtraadte i det fynske geworbne Regiment, 31.-12. 1714 Sekondløjtnant, 28.-2. 1721 Premierløjtnant, 1.-5. 1731 Kaplajn og ansat i den nyoprettede Drabantgarde, 12.-5. 1738—4.-9. 39 Kaptejn i det slesvigske nationale Regiment (Hirsch). Barke Dorothea levede som Enke i Varde 1774.

** Byskriverne i Varde har været: 13.-9. 1643 Niels Nielsen Juel (Forgænger Hans Madsen besveg Byen og flygtede), 21.-6. 1667 Frans Justesen Tinkel, 28.-8. 1672 Samuel Wielandt, 22.-9. 1673 Oluf Berntsen, 16.-2. 1677 Mathias Nielsen Vorst, 25.-5. 1684 Bertel Mathias Therkelsen, 21.-5. 1692 Søren Jensen Hvid, 29.-4. 1715 Jørgen Carstensen Bjørn, 26.-2. 1734 Johan Krag, (5.-7. 1743 tillige Borgmester), 5.-4. 1749 Jens Pedersen Woydeman (tillige Borgmester), 26.-11. 1756 Rasmus Ølgaard, 2.-11. 1770 Hans Johan Lund, 12.-2. 1777 Poul Heegaard, 27.-6. 1781 Lauritz Fogtman, 6.-6. 1788 Hans Wolff Ølgaard, 4.-12. 1829 Hans Godtfred Tranberg, 21.-12. 1830 Johan Ernst Heilman, 31.-12. 1840 Jørgen Christian Landt, 6.-1. 1852 Troels Smith (entlediget 9.-9. 1863), derefter Byfogden. (Bagger udnævnt 18.-7. 1864).

*** Hans Søn var den ugifte Urtekræmmersvend Morten Friede i København, der 17.-12. 1750 testamenterede sin Broder, Studiosus Jens Bertel Friede, alt, hvad han ejede, mod at Broderen gav 20 Rgd. til Varde Hospital og 200 Rgd. til deres afdøde Søster Maren Bjørn Friedes Søn, Søren Jessen. Maren Bjørn Friede var gift med Pastor Jes Jessen i Ansager (Søn af Søren Jessen i Hjerting).

Claut Svitzer var født 1692 og opholdt sig mange Aar i Norge, blev derefter Forpagter paa Frøstrup ved Varde og mødte der sin Skæbne i *Leonora Taulow*. (Hans Broder, *Rasmus Svitzer*, var Præst i Varde). 1629 købte Claus S. Juellingsholm, som han senere udstykkede og solgte til Bønderne. Han havde 15 Børn, hvoraf de 12 levede, og døde selv 3. Sept. 1767. Hans Enke tog Ophold hos Sønnen, *Erik Clausen Svitzer* (f. 1731), der 1771—94 ejede Gislingegaard i Holbæk Amt. Der døde *Leonora Taulow* i Marts 1779. *Erik Svitzer* døde som Justitsraad 4. Febr. 1820 og hans Søn var Pastor *Jørgen Christian Svitzer*, Brøndbyerne ved København, Fader til den kendte Bjergningsentreprenør Emil Z. Svitzer (Biogr. Leks.)

Af Svitzers andre Børn blev 1779 *Jens Taulow Svitzer* († 21.-9. 1801) Toldinspektør i Nyborg og *Jakob Bjørn Svitzer* først (1779) Konsumtionsinspektør og efter Broderens Død Toldinspektør der († 11.-10. 1816). En anden Søn, *Frederik* († 11.-11. 1796), var først Købmand i Vejle, siden til sin Død Toldkontrolør og Ejer af Gredstedbro. To andre Sønner, *Claus* og *Arent*, fo'r til Søs. En Datter, *Maren Bjørn Svitzer*, døde ugift i Vilslev ved Ribe 5.-9. 1798.

Man ser, hvor ansete den gamle *Jakob Bjørnsen* og *Taulow* har været. Deres Navne gaar igen hos Datterbørnene.

(Fortsættes).
